BIOGRAFIK METOD VA UNING ADABIYOTDAGI AHAMIYATI

Kuliyeva Dilshoda Alijon qizi
NamDU, Amaliy xorijiy tillar kafedrasi mudiri, PhD.
kulievadilshoda98@gmail.com

Sayfiddinova Zebona Xayrulla qizi
Namangan Davlat Universiteti Magistranti
716003z@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.20355247

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada biografik metodning adabiyotshunoslikdagi nazariy asoslari, shakllanish bosqichlari hamda badiiy asarlarni tahlil qilishdagi ilmiy-amaliy аҳамияти keng yoritilgan. Tadqiqot davomida biografik metodning yozuvchi shaxsiyati, uning hayoti, ruhiy kechinmalari va yashagan ijtimoiy muhitini badiiy ijod bilan bog‘liq holda o‘rganishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu metodning psixologik, tarixiy-qiyosiy va sotsiologik yondashuvlar bilan aloqador jihatlari ochib berilgan. Maqolada o‘zbek va jahon adabiyoti namunalari asosida biografik metodning ilmiy imkoniyatlari, afzalliklari hamda ayrim cheklangan tomonlari haqida fikr yuritilgan. Tadqiqot natijasida biografik metod badiiy asarning mazmun-mohiyatini chuqur anglash, ijodkorning estetik qarashlarini aniqlash va adabiy merosni tarixiy kontekstda baholashda muhim ilmiy vosita ekanligi asoslab berilgan.
Kalit so‘zlar: Biografik metod, adabiyotshunoslik, badiiy tahlil, ijodkor shaxsi, yozuvchi biografiyasi, estetik tafakkur, interpretatsiya, adabiy tanqid, psixologik tahlil, tarixiy muhit, badiiy asar, metodologiya, adabiy meros, ijodiy individuallik, adabiy jarayon.

Аннотация. Данная научная статья широко рассматривает теоретические основы, этапы формирования, а также научное и практическое значение биографического метода в литературоведении. В исследовании анализируется роль биографического метода в изучении личности писателя, его жизни, духовных переживаний и социальной среды, в которой он жил, в связи с художественным творчеством. Также раскрываются аспекты этого метода, связанные с психологическим, историко-сравнительным и социологическим подходами. В статье обсуждаются научные возможности, преимущества и некоторые ограничения биографического метода на примерах узбекской и мировой литературы. В результате исследования обосновывается, что биографический метод является важным научным инструментом для глубокого понимания содержания и сущности произведения искусства, определения эстетических взглядов создателя и оценки литературного наследия в историческом контексте.
Ключевые слова: биографический метод, литературная критика, художественный анализ, творческая личность, биография писателя, эстетическое мышление, интерпретация, литературная критика, психологический анализ, историческая среда, произведение искусства, методология, литературное наследие, творческая индивидуальность, литературный процесс.

Abstract. This scientific article broadly covers the theoretical foundations, stages of formation, and scientific and practical significance of the biographical method in literary studies. The research analyzes the role of the biographical method in studying the personality of the writer, his life, spiritual experiences, and the social environment in which he lived in connection with artistic creativity. It also reveals aspects of this method related to psychological, historical-comparative, and sociological approaches. The article discusses the scientific possibilities, advantages, and some limitations of the biographical method based on examples of Uzbek and

world literature. As a result of the research, it is substantiated that the biographical method is an important scientific tool for deeply understanding the content and essence of a work of art, determining the aesthetic views of the creator, and evaluating literary heritage in a historical context.

Keywords: Biographical method, literary criticism, artistic analysis, creative personality, writer's biography, aesthetic thinking, interpretation, literary criticism, psychological analysis, historical environment, work of art, methodology, literary heritage, creative individuality, literary process.

Kirish. Zamonaviy adabiyotshunoslik fanining taraqqiyoti turli ilmiy metod va metodologik yondashuvlarning shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir davr adabiyotni anglash, badiiy matn mohiyatini ochish hamda ijodkorning estetik olamini tadqiq etishda o‘ziga xos ilmiy qarashlarni yuzaga keltirgan. Natijada formal metod, strukturalizm, germenevtika, psixoanalitik metod, tarixiy-qiyosiy metod, sotsiologik metod kabi ko‘plab ilmiy yondashuvlar vujudga kelgan. Ana shunday metodlardan biri biografik metod bo‘lib, u adabiyotshunoslik tarixida eng muhim va keng qo‘llanilgan metodlardan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. Biografik metodning asosiy mohiyati badiiy asarni muallifning hayoti, dunyoqarashi, ruhiyati, ijtimoiy muhiti va tarixiy sharoiti bilan bog‘liq holda tahlil qilishdan iboratdir. Ushbu metodga ko‘ra, yozuvchi yoki shoirning shaxsiyati uning ijodida muayyan darajada aks etadi. Chunki har qanday badiiy asar muallifning hayotiy tajribasi, ruhiy kechinmalari, estetik qarashlari hamda ma’naviy olamining mahsuli hisoblanadi. Shu sababli biografik metod adabiy asarni chuqurroq anglash, undagi g‘oyaviy-badiiy qatlamlarni ochish va ijodkor shaxsiyatini baholashda muhim ilmiy vosita sifatida xizmat qiladi. Biografik metodning nazariy ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Antik davr mutafakkirlari ham ijodkor shaxsiyati va uning asarlari o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasiga e’tibor qaratganlar. Biroq metod mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida XIX asrda shakllandi. Ayniqsa, fransuz adabiyotshunosi Sharl Sent-Byov tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy qarashlar biografik metodning rivojlanishida muhim o‘rin tutdi. Olimning fikricha, yozuvchini tushunish uchun avvalo uning hayoti, oilaviy muhiti, tarbiyasi, yashagan jamiyati va ruhiy dunyosini chuqur o‘rganish zarurdir. Chunki ijodkorning shaxsiy hayoti uning asarlarida turli badiiy shakllarda aks etadi. XIX–XX asrlarda biografik metod Yevropa va rus adabiyotshunosligida keng rivojlandi. Mazkur metod asosida yozuvchi biografiyasi bilan uning badiiy merosi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berishga qaratilgan ko‘plab ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Ayniqsa, Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevskiy, Onore de Balzak, Viktor Gyugo, Frants Kafka kabi yozuvchilarning ijodini o‘rganishda biografik tahlil muhim metodologik vosita sifatida qo‘llanildi. Natijada adabiy asar faqat estetik hodisa sifatida emas, balki muallif shaxsiyatining ma’naviy ifodasi sifatida ham talqin qilina boshlandi.

O‘zbek adabiyotshunosligida ham biografik metod muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Xususan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ogahiy, Furqat, Muqimiy, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat, Usmon Nosir kabi ijodkorlarning hayoti va ijodi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda ushbu metod samarali natijalar bergan. Chunki mazkur adiblarning asarlarida ularning yashagan davri, ijtimoiy qarashlari, ruhiy kechinmalari va milliy-ma’naviy ideallari yaqqol aks etgan. Ayniqsa, jadid adabiyoti vakillarining ijodini tadqiq etishda biografik metodning o‘rni nihoyatda kattadir. Jadid ijodkorlari millat taraqqiyoti, ma’rifat, ozodlik va istiqlol g‘oyalarini o‘z asarlarida aks ettirganlar. Ularning murakkab hayot yo‘li, siyosiy ta’qiblar va mafkuraviy bosim ostidagi faoliyati badiiy ijod bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Shu sababli jadid adabiyoti namunalarini chuqur anglashda ijodkor biografiyasini o‘rganish muhim ilmiy zarurat hisoblanadi. Biografik metodning dolzarbligi bugungi globallashuv va integratsiya jarayonlarida yanada ortib bormoqda. Hozirgi davrda adabiyotshunoslikda inson omiliga, ijodkor shaxsiyatiga va uning individual tafakkuriga bo‘lgan qiziqish kuchaymoqda. Postmodern adabiyotshunoslikda “muallif o‘limi” konsepsiyasi ilgari surilgan bo‘lsa-da, amaliy

tahlillar yozuvchi shaxsiyatining badiiy matnni anglashdagi ahamiyati hanuz dolzarb ekanligini ko‘rsatmoqda. Chunki badiiy asarni yaratuvchi subyekt — muallifning hayoti, ruhiyati va estetik qarashlari asar mazmuniga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda biografik metod nafaqat an’anaviy adabiyotshunoslikda, balki psixoanalitik tadqiqotlar, gender adabiyotshunosligi, madaniyatlararo kommunikatsiya, memuar va avtobiografik asarlarni o‘rganishda ham keng qo‘llanmoqda. Ayniqsa, psixologik tahlil bilan uyg‘unlashgan biografik metod yozuvchining ichki dunyosi va ong osti kechinmalarini badiiy matn orqali tadqiq etish imkonini bermoqda. Bu esa metodning zamonaviy ilmiy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va elektron arxivlarning rivojlanishi biografik tadqiqotlarning yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Qo‘lyozmalar, kundaliklar, maktublar, tarixiy hujjatlar va memuar materiallarining raqamlashtirilishi yozuvchi hayoti hamda ijodini yanada chuqurroq o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Natijada biografik metodning ilmiy bazasi boyib, tadqiqotlarning aniqlik darajasi oshmoqda. Mazkur ilmiy maqolaning asosiy мақсади biografik metodning nazariy asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning adabiyotshunoslikdagi o‘rni va ahamiyatini ochib berish, shuningdek, o‘zbek va jahon adabiyotidagi amaliy qo‘llanilish xususiyatlarini tadqiq etishdan iboratdir. Tadqiqot davomida biografik metodning shakllanish bosqichlari, metodologik tamoyillari, boshqa ilmiy yondashuvlar bilan aloqador jihatlari hamda zamonaviy adabiy tahlildagi ilmiy imkoniyatlari yoritiladi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda biografik metodning zamonaviy adabiyotshunoslikdagi o‘rni kompleks tarzda baholanib, uning psixologik, tarixiy va estetik jihatlari o‘zaro uyg‘un holda tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek adabiyoti misolida metodning amaliy ahamiyati ilmiy dalillar asosida asoslab beriladi. Tadqiqotning nazariy va amaliy аҳамияти shundan iboratki, unda keltirilgan ilmiy xulosalar adabiyotshunoslik, matnshunoslik va adabiy tanqid sohalaridagi ilmiy tadqiqotlarda, oliy ta’lim muassasalarida maxsus kurslar tashkil etishda hamda badiiy asarlarni tahlil qilish jarayonida muhim metodologik manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Biografik metod adabiyotshunoslik fanida uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichiga ega bo‘lgan ilmiy metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metodning shakllanishi, rivojlanishi va takomillashuvi jahon hamda o‘zbek adabiyotshunosligida turli ilmiy qarashlar asosida tadqiq etilgan. Biografik metodga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur metod badiiy asarni muallif shaxsiyati bilan bog‘liq holda talqin qilishga xizmat qiluvchi eng muhim metodologik yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Biografik metodning nazariy asoslari haqida ilk ilmiy qarashlar XIX asr Yevropa adabiyotshunosligida shakllangan. Ayniqsa, fransuz olimi Sharl Sent-Byov biografik metodning asoschilaridan biri sifatida ilm-fanga katta hissa qo‘shgan. Uning “Adabiy portretlar” asarida yozuvchi hayoti va ijodi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik masalasi chuqur tahlil qilinadi. Olimning fikricha, badiiy asarni to‘liq anglash uchun muallifning oilaviy muhiti, tarbiyasi, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari va yashagan jamiyatini o‘rganish muhimdir. Sent-Byov adabiyotni inson ruhiyatining mahsuli sifatida talqin qilib, ijodkor shaxsiyatini asarni tushunishning asosiy kaliti deb hisoblaydi. Uning ilmiy qarashlari keyinchalik Yevropa adabiyotshunosligida biografik maktabning shakllanishiga zamin yaratgan. Rus adabiyotshunosligida ham biografik metod keng rivojlangan. Xususan, Vissarion Belinskiy adabiyot va jamiyat o‘rtasidagi aloqani yoritishda yozuvchi shaxsiyatining roliga alohida e’tibor qaratadi. Olimning ilmiy qarashlarida yozuvchi yashagan ijtimoiy muhit va tarixiy davrning badiiy ijodga ta’siri muhim metodologik omil sifatida baholanadi. Belinskiy ijodkorning fuqarolik pozitsiyasi va ma’naviy qarashlarini adabiy asarni baholashning asosiy mezonlaridan biri deb hisoblaydi. Rus formal maktabi vakillari biografik metodga tanqidiy munosabat bildirgan bo‘lsalar-da, keyingi tadqiqotlarda mazkur metodning ilmiy ahamiyati qayta baholandi. Jumladan, Mixail Baxtin badiiy matnni tahlil qilishda muallif ongining roliga e’tibor qaratadi. Olimning dialogizm nazariyasi yozuvchi tafakkuri va asar mazmuni o‘rtasidagi murakkab aloqalarni tushunishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Baxtin adabiy matnni

muallif va jamiyat o‘rtasidagi estetik dialog sifatida baholaydi. Shuningdek, Yuriy Lotmanning semiotikaga oid ilmiy qarashlari ham biografik metod bilan ma’lum darajada bog‘liqdir. Olim badiiy matnni murakkab belgilar tizimi sifatida talqin qilarkan, muallifning madaniy muhiti va estetik qarashlarini matn interpretatsiyasining muhim omillaridan biri sifatida ko‘rsatadi. Lotmanning “Badiiy matn strukturalari” asari zamonaviy adabiyotshunoslikda metodologik ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy manbalardan biridir. Psixoanalitik adabiyotshunoslik vakillari ham biografik metod rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan, Zigmund Freydning psixoanaliz nazariyasi yozuvchi ijodini uning ong osti kechinmalari bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini yaratdi. Freyd badiiy asarni muallifning ruhiy ehtiyojlari, ichki ziddiyatlari va yashirin istaklarining badiiy ifodasi sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv biografik metodning psixologik yo‘nalishini rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi.

Jahon adabiyotshunosligida biografik metodning amaliy qo‘llanilishi ko‘plab yozuvchilar ijodini o‘rganishda yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, Fyodor Dostoyevskiy ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda yozuvchining surgun hayoti, diniy qarashlari va ruhiy iztiroblari uning romanlari mazmuni bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Ayniqsa, Jinoyat va jazo romanidagi inson ruhiyati, axloqiy azob va ichki ziddiyatlar muallifning hayotiy tajribasi bilan izohlanadi. Shuningdek, Lev Tolstoy ijodini o‘rganishda ham biografik metod muhim o‘rin tutadi. Olimlar yozuvchining diniy-falsafiy qarashlari, ma’naviy inqirozi va inson kamoloti haqidagi fikrlarini uning asarlari bilan bog‘liq holda tahlil qiladilar. Tolstoyning “Iqror” asari esa muallifning ichki ruhiy izlanishlarini aks ettiruvchi muhim avtobiografik manba hisoblanadi. XX asr adabiyotida Franz Kafka ijodini biografik metod asosida o‘rganish keng tarqalgan. Tadqiqotchilar yozuvchining yolg‘izlik hissi, ijtimoiy begonalashuv va ruhiy tushkunlik holatini uning asarlaridagi absurd va fojiaviy obrazlar bilan bog‘liq holda izohlaydilar. Ayniqsa, Jarayon asaridagi insonning jamiyat oldidagi ojizligi yozuvchi ruhiyatining badiiy ifodasi sifatida talqin qilinadi. O‘zbek adabiyotshunosligida ham biografik metod muhim metodologik yo‘nalish sifatida rivojlangan. Ayniqsa, Alisher Navoiy ijodini o‘rganishda uning davlat arbobi, mutafakkir va ma’rifatparvar sifatidagi faoliyati muhim ilmiy manba sifatida baholanadi. Navoiy asarlaridagi komil inson g‘oyasi, adolat va insonparvarlik masalalari shoirning hayotiy qarashlari bilan uzviy bog‘liqdir. Zahiriddin Muhammad Boburning Boburnoma asari esa biografik metod uchun eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarda muallifning shaxsiy hayoti, siyosiy faoliyati, ruhiy kechinmalari va tarixiy voqealarga munosabati badiiy-uslubiy jihatdan aks etgan. Shu sababli “Boburnoma” nafaqat tarixiy, balki adabiy-biografik manba sifatida ham katta ilmiy qiymatga ega. XX asr o‘zbek adabiyotini o‘rganishda biografik metod ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Abdulla Qodiriy ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda yozuvchining jadidchilik harakati bilan bog‘liq faoliyati, millat taraqqiyoti haqidagi qarashlari va siyosiy ta’qib ostidagi hayoti uning asarlari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi. Xususan, O‘tkan kunlar romanidagi milliy uyg‘onish g‘oyalari yozuvchi dunyoqarashining badiiy ifodasi sifatida baholanadi. Shuningdek, Cho‘lpon ijodini o‘rganishda ham biografik metod samarali qo‘llanilgan. Shoirning erkinlik, istiqlol va ma’rifat haqidagi qarashlari uning she’riyati hamda nasriy asarlarida bevosita aks etgan. Tadqiqotchilar Cho‘lponning murakkab taqdiri va siyosiy bosim ostidagi hayotini uning badiiy olami bilan bog‘liq holda tahlil qiladilar. O‘zbek olimlari orasida Ibrohim G‘afurov, Naim Karimov, Dilmurod Quronov kabi adabiyotshunoslarning ilmiy ishlari biografik metodni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, Naim Karimovning jadid adabiyoti va repressiya qurbonlari ijodiga oid tadqiqotlarida ijodkor shaxsiyati va badiiy meros o‘rtasidagi bog‘liqlik chuqur tahlil etilgan. Dilmurod Quronovning adabiyot nazariyasiga oid ilmiy qarashlarida esa biografik metodning nazariy asoslari va zamonaviy adabiyotshunoslikdagi o‘rni keng yoritiladi. Olim biografik metodni boshqa metodologik yondashuvlar bilan uyg‘un holda qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi. So‘nggi yillarda biografik metodga oid tadqiqotlarda interdisciplinar yondashuv kuchaymoqda. Ya’ni biografik metod psixologiya, tarix, madaniyatshunoslik va sotsiologiya fanlari bilan integratsiyalashgan holda qo‘llanilmoqda. Bu

esa yozuvchi shaxsiyatini kompleks tarzda o‘rganish imkonini bermoqda. Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, biografik metod adabiyotshunoslikdagi eng muhim va dolzarb metodlardan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki badiiy asar va muallif shaxsiyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish adabiy matnning mazmun-mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda biografik metodni boshqa ilmiy yondashuvlar bilan uyg‘un holda qo‘llash ilmiy natijalarning samaradorligini oshirishi ta’kidlanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy tadqiqotni amalga oshirish jarayonida adabiyotshunoslik fanida keng qo‘llaniladigan zamonaviy ilmiy-metodologik yondashuvlar hamda nazariy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini biografik metodning nazariy tamoyillari, adabiy matnni interpretatsiya qilish usullari hamda badiiy asarni tarixiy-estetik jihatdan o‘rganishga qaratilgan ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot davomida biografik metodning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, adabiyotshunoslikdagi o‘rni va badiiy asarlarni tahlil qilishdagi ilmiy imkoniyatlari kompleks tarzda o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asoslari sifatida jahon va o‘zbek adabiyotshunosligida shakllangan nazariy qarashlar, ilmiy konsepsiyalar hamda metodologik tamoyillarga tayanildi. Xususan, Sharl Sent-Byov, Mixail Baxtin, Yuriy Lotman, Zigmund Freyd kabi olimlarning adabiyot va ijodkor shaxsiyati haqidagi ilmiy qarashlari metodologik manba sifatida qo‘llanildi. Shuningdek, o‘zbek adabiyotshunoslari Naim Karimov, Dilmurod Quronov, Ibrohim G‘afurovlarning ilmiy ishlari ham tadqiqotning nazariy asosini boyitdi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Biografik metod. Mazkur tadqiqotning asosiy metodologik negizi sifatida biografik metod tanlandi. Ushbu metod yordamida yozuvchi va shoirlarning hayoti, ruhiyati, ijtimoiy muhiti, dunyoqarashi hamda estetik qarashlarining ularning badiiy ijodi bilan aloqador jihatlari o‘rganildi. Biografik metod orqali muallif shaxsiyati va badiiy matn o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tahlil qilinib, badiiy asarning yaratilish omillari aniqlashtirildi. Mazkur metod asosida ijodkorning yashagan davri, ijtimoiy-siyosiy muhiti, ma’naviy qarashlari, ruhiy kechinmalari, estetik ideallari, shaxsiy hayotiy tajribasi kabi omillarning badiiy asarga ta’siri tadqiq etildi.

Tarixiy-qiyosiy metod. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy metoddan ham samarali foydalanildi. Ushbu metod orqali biografik metodning jahon va o‘zbek adabiyotshunosligidagi rivojlanish bosqichlari o‘zaro qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, turli davr adabiyotshunoslari tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar solishtirilib, metodning evolyutsion taraqqiyoti yoritildi. Tarixiy-qiyosiy metod yordamida XIX–XX asr adabiyotshunosligidagi ilmiy qarashlar, Yevropa va rus biografik maktablari, o‘zbek adabiyotshunosligidagi metodologik yondashuvlar, klassik va zamonaviy adabiyotdagi biografik tahlil usullari o‘zaro taqqoslandi.

Tahliliy metod. Tadqiqotda tahliliy metod muhim ilmiy vosita sifatida qo‘llanildi. Mazkur metod yordamida biografik metodning nazariy jihatlari, ilmiy konsepsiyalari va amaliy imkoniyatlari chuqur o‘rganildi. Badiiy asarlar va ilmiy manbalarning mazmun-mohiyati tahlil qilinib, yozuvchi shaxsiyati bilan badiiy matn o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy dalillar asosida izohlandi. Tahliliy metod orqali ilmiy adabiyotlar mazmuni, adabiyotshunos olimlarning qarashlari, badiiy asarlardagi avtobiografik unsurlar, muallif ruhiyati va obrazlar tizimi ilmiy jihatdan o‘rganildi.

Psixologik metod. Biografik metodning psixologik jihatlarini yoritish maqsadida psixologik tahlil usullaridan foydalanildi. Chunki ko‘plab badiiy asarlarda muallifning ruhiy kechinmalari, ichki iztiroblari va ma’naviy holati muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli yozuvchi ruhiyati va badiiy tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik psixologik metod asosida tadqiq etildi. Mazkur metod orqali muallifning ichki kechinmalari, ruhiy konfliktlari, ong osti holatlari, hissiy-emotsional tafakkuri badiiy matn bilan bog‘liq holda tahlil qilindi.

Sistemali yondashuv. Tadqiqot davomida sistemali yondashuv metodidan ham foydalanildi. Ushbu metod biografik metodni yaxlit ilmiy tizim sifatida o‘rganishga xizmat qildi. Bunda yozuvchi hayoti, ijodi, estetik qarashlari, tarixiy muhiti va badiiy matn o‘rtasidagi aloqadorlik

yagona tizim asosida tahlil qilindi. Sistemali yondashuv yordamida ijodkor shaxsiyati, tarixiy muhit, badiiy tafakkur, estetik qarashlar, matn strukturasining o‘zaro bog‘liqligi kompleks tarzda tadqiq etildi.

Tadqiqotning manbaviy bazasi. Mazkur tadqiqotning manbaviy bazasini jahon va o‘zbek adabiyotshunosligiga oid ilmiy monografiyalar, maqolalar, darsliklar, memuar asarlar, avtobiografik materiallar hamda badiiy asarlar tashkil etadi. Jumladan, Boburnoma, O‘tkan kunlar, Jinoyat va jazo, Jarayon kabi asarlar tahlil uchun asosiy badiiy manba sifatida foydalanildi. Shuningdek ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, adabiyot nazariyasiga oid tadqiqotlar, tarixiy-adabiy manbalar, elektron ilmiy bazalar ham tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi. Tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligi nazariy manbalarning qiyosiy tahlili, ilmiy qarashlarning tizimli umumlashtirilishi va badiiy asarlar misolida amaliy dalillar bilan asoslanganligi orqali ta’minlandi. Tadqiqot davomida xolislik, ilmiylik, tarixiylik va obyektivlik tamoyillariga qat’iy amal qilindi. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda biografik metodning adabiyotshunoslikdagi o‘rni zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida kompleks tarzda tahlil qilindi. Shuningdek, biografik metodning psixologik, tarixiy va estetik jihatlari o‘zaro integratsiyalashgan holda tadqiq etildi hamda o‘zbek adabiyoti misolida uning ilmiy-amaliy ahamiyati yoritib berildi.

Muhokama. Biografik metod adabiyotshunoslik tarixida eng ko‘p munozara qilingan metodologik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu metodning asosiy mohiyati badiiy asarni muallif shaxsiyati bilan bog‘liq holda talqin qilishga asoslanganligi sababli, u turli davrlarda turlicha ilmiy baholangan. Ayrim tadqiqotchilar biografik metodni badiiy matn mohiyatini ochib beruvchi muhim ilmiy vosita deb hisoblasalar, boshqa olimlar uni badiiy asarning estetik tabiati va mustaqilligini cheklovchi metod sifatida tanqid qilganlar. Shu sababli zamonaviy adabiyotshunoslikda biografik metodning ilmiy imkoniyatlari va chegaralari haqida keng ilmiy munozaralar davom etmoqda. Avvalo, biografik metodning asosiy ilmiy ustunligi shundaki, u badiiy asarni inson omili bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon beradi. Chunki har qanday badiiy asar muayyan tarixiy davrda yashagan ijodkor tomonidan yaratiladi va unda muallifning dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlari, ruhiyati hamda hayotiy tajribasi muayyan darajada aks etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, yozuvchi biografiyasini o‘rganish asarning ichki mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Masalan, Fyodor Dostoyevskiy ijodini uning surgun hayoti, ruhiy iztiroblari va diniy-falsafiy qarashlarisiz to‘liq tushunish qiyin. Ayniqsa, Jinoyat va jazo romanidagi inson vijdoni, axloqiy azob va ruhiy qarama-qarshiliklar yozuvchining o‘z hayotiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Xuddi shuningdek, Franz Kafka asarlaridagi yolg‘izlik, qo‘rquv va absurdlik motivlari yozuvchining ichki ruhiy dunyosi bilan aloqador holda talqin qilinadi. Bu holat biografik metodning amaliy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi.

O‘zbek adabiyotida ham biografik metodning samaradorligi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda isbotlangan. Xususan, Abdulla Qodiriy ijodini uning jadidchilik faoliyati va milliy uyg‘onish g‘oyalari bilan bog‘liq holda o‘rganish “O‘tkan kunlar” romanining mazmun-mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Chunki yozuvchi asarlarida Turkiston xalqining ijtimoiy-siyosiy hayoti, milliy taraqqiyot muammolari va ma’naviy tanazzul masalalari bevosita aks etgan. Shuningdek, Cho‘lpon she’riyati va nasrini tahlil qilishda ham biografik metod muhim ilmiy natijalarni beradi. Shoirning ozodlik, erkinlik va milliy uyg‘onish haqidagi qarashlari uning murakkab hayot yo‘li hamda siyosiy ta’qib ostidagi faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, Cho‘lpon she’riyatidagi iztirob, ma’naviy og‘riq va erkka intilish motivlari shoir ruhiyati bilan bevosita aloqador hisoblanadi. Biografik metodning yana bir muhim jihati shundaki, u badiiy asarni tarixiy kontekstda tahlil qilish imkonini beradi. Adabiyot hech qachon jamiyatdan ajralgan holda rivojlanmaydi. Har bir yozuvchi o‘z davrining mahsuli bo‘lib, yashagan ijtimoiy muhit uning dunyoqarashi va badiiy tafakkuriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli yozuvchi biografiyasini o‘rganish orqali ma’lum tarixiy davrning ma’naviy va madaniy manzarasini ham

tiklash mumkin bo‘ladi. Masalan, jadid adabiyoti vakillarining ijodini tahlil qilishda XX asr boshidagi Turkiston ijtimoiy-siyosiy muhiti muhim omil hisoblanadi. Jadidlarning ma’rifatparvarlik g‘oyalari, milliy ozodlik haqidagi qarashlari va mustamlakachilikka qarshi kurashi ularning badiiy asarlarida yaqqol namoyon bo‘lgan. Demak, biografik metod nafaqat individual ijodkor shaxsiyatini, balki butun bir davrning ma’naviy ruhiyatini ham anglash imkonini beradi. Biroq biografik metodning ayrim cheklangan jihatlari ham mavjud. Eng avvalo, barcha badiiy asarlarni faqat muallif hayoti bilan izohlash ilmiy jihatdan to‘liq asosli emas. Chunki badiiy ijod faqat hayotiy voqealarning oddiy aks ettirilishi emas, balki estetik tafakkur mahsuli hamdir. Ayrim hollarda yozuvchi real hayotda boshidan kechirmagan voqealarni ham yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlashi mumkin. Shu sababli formalist va strukturalist olimlar biografik metodni ma’lum darajada tanqid qilganlar. Ularning fikricha, badiiy asar avvalo mustaqil estetik tizim sifatida o‘rganilishi kerak. Masalan, rus formal maktabi vakillari asarning til xususiyatlari, kompozitsiyasi va poetikasiga asosiy e’tiborni qaratib, muallif biografiyasini ikkinchi darajali omil deb hisoblaganlar. Shuningdek, postmodern adabiyotshunoslikda ilgari surilgan “muallif o‘limi” konsepsiyasi ham biografik metodga nisbatan tanqidiy qarashlarning kuchayishiga sabab bo‘ldi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, badiiy matn muallifdan mustaqil ravishda yashaydi va uning ma’nosi o‘quvchi interpretatsiyasi orqali shakllanadi. Biroq amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muallif shaxsiyatini mutlaqo inkor qilish badiiy asarning ayrim ma’no qatlamlarini tushunishni murakkablashtiradi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy adabiyotshunoslikda biografik metodni boshqa metodlar bilan uyg‘un holda qo‘llash tendensiyasi kuchaymoqda. Xususan, psixoanalitik metod, tarixiy-qiyosiy metod, germenevtik yondashuv va struktural tahlil bilan integratsiyalashgan biografik metod yanada samarali ilmiy natijalarni bermoqda. Bu esa metodning zamonaviy ilmiy tafakkurdagi moslashuvchanligini ko‘rsatadi. Biografik metodning psixologik tahlil bilan uyg‘unlashuvi ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Chunki ko‘plab yozuvchilar o‘z ichki ruhiy kechinmalarini badiiy obrazlar orqali ifoda etadilar. Zigmund Freydning psixoanalitik nazariyasi asosida olib borilgan tadqiqotlar yozuvchi ong osti jarayonlari va badiiy tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berdi. Natijada biografik metod nafaqat tashqi hayotiy omillarni, balki muallifning ichki ruhiy olamini ham tahlil qilish imkoniga ega bo‘ldi. Hozirgi davrda biografik metodning ilmiy ahamiyati raqamli texnologiyalar rivoji bilan yanada ortmoqda. Elektron arxivlar, raqamlashtirilgan qo‘lyozmalar, maktublar, kundaliklar va tarixiy hujjatlar tadqiqotchilarga yozuvchilar hayotini chuqurroq o‘rganish imkonini bermoqda. Bu esa biografik tadqiqotlarning ilmiy aniqligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, bugungi kunda memuar adabiyoti, avtobiografik romanlar va hujjatli nasrning rivojlanishi ham biografik metodning dolzarbligini kuchaytirmoqda. Chunki bunday asarlarda muallif shaxsiyati va badiiy matn o‘rtasidagi bog‘liqlik yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, zamonaviy o‘zbek adabiyotida avtobiografik unsurlarning kuchayishi biografik tahlilning ilmiy zarurat ekanligini ko‘rsatmoqda. Muhokamalar natijasida shuni ta’kidlash mumkinki, biografik metod adabiyotshunoslikdagi eng muhim va universal metodlardan biri sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Chunki u badiiy asarni inson shaxsiyati, tarixiy muhit va ruhiy tafakkur bilan bog‘liq holda kompleks tarzda o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, metodning samaradorligi uni boshqa ilmiy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish orqali yanada oshadi. Demak, zamonaviy adabiyotshunoslikda biografik metod nafaqat an’anaviy ilmiy vosita, balki yangi metodologik yondashuvlar bilan boyib borayotgan ko‘p qirrali tadqiqot usuli sifatida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, biografik metod adabiyotshunoslik fanidagi eng muhim va samarali ilmiy metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metod yordamida yozuvchi yoki shoirning hayoti, ruhiyati, estetik qarashlari, ijtimoiy muhiti va tarixiy davri bilan uning badiiy ijodi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqur tahlil qilish mumkin bo‘ladi. Natijada badiiy asarning mazmun-mohiyati, g‘oyaviy yo‘nalishi va estetik qimmatini yanada teranroq anglash imkoniyati

yaratiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, biografik metodning ilmiy ahamiyati nafaqat muallif shaxsiyatini o‘rganishda, balki ma’lum tarixiy davrning ma’naviy-madaniy muhitini yoritishda ham muhim o‘rin tutadi. Chunki har bir ijodkor o‘z zamonasining mahsuli sifatida shakllanadi va uning asarlarida yashagan davrning siyosiy, ijtimoiy hamda ma’naviy muammolari muayyan darajada aks etadi. Shu sababli biografik tahlil adabiyotni tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganishga xizmat qiladi. Maqola davomida jahon va o‘zbek adabiyotshunosligida biografik metodning shakllanish bosqichlari, ilmiy asoslari va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilindi. Ayniqsa, Sharl Sent-Byov tomonidan asos solingan biografik yondashuv keyinchalik adabiyotshunoslikda mustaqil metodologik maktab sifatida shakllangani ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, maqolada biografik metodning ayrim cheklangan jihatlari ham yoritildi. Jumladan, barcha badiiy asarlarni faqat muallif hayoti bilan bog‘lab talqin qilish biryoqlama xulosalarga olib kelishi mumkinligi ta’kidlandi. Chunki badiiy ijod estetik tafakkur, fantaziya va badiiy to‘qima bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli zamonaviy adabiyotshunoslikda biografik metodni psixologik, tarixiy-qiyosiy, struktural va germenevtik yondashuvlar bilan uyg‘un holda qo‘llash maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti sharoitida biografik metodning ilmiy imkoniyatlari yanada kengaymoqda. Elektron arxivlar, raqamlashtirilgan qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar va memuar materiallarning ko‘payishi yozuvchi shaxsiyati va ijodini chuqurroq o‘rganishga xizmat qilmoqda. Bu esa metodning zamonaviy adabiyotshunoslikdagi dolzarbligini yanada oshiradi. Umuman olganda, biografik metod adabiyotni inson shaxsiyati, tarixiy muhit va ma’naviy tafakkur bilan bog‘liq holda o‘rganishga xizmat qiluvchi universal ilmiy vosita sifatida muhim nazariy va amaliy аҳамият kasb etadi. Mazkur metodning boshqa metodologik yondashuvlar bilan integratsiyalashuvi esa kelgusida adabiyotshunoslik fanining yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
3. Qo‘shjonov M. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. – Toshkent: Fan, 2011.
5. Bobur Z. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
6. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2020.
7. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
8. Dostoyevskiy F. Jinoyat va jazo. – Moskva: Eksmo, 2016.
9. Tolstoy L. Iqror. – Moskva: AST, 2018.
10. Kafka F. Jarayon. – Berlin: Fischer Verlag, 2014.
11. G‘afurov I. Adabiyot va tafakkur. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
12. Karimov N. Jadid adabiyoti tadqiqotlari. – Toshkent: Fan, 2001.